

MEMÒRIA ARQUEOLÒGICA DE LA INTERVENCIÓ
EFFECTUADA AL CARRER DE TAGAMANENT, 1-9 /
CARRER DE TORDERA, 24-30. DISTRICTE DE GRÀCIA,
BARCELONA (BARCELONÈS)

Codi Servei d'Arqueologia de Barcelona: 104/14

Data intervenció: 27 d'octubre-21 de novembre de 2014

Núm. Expedient DGPC: R/N 470 K121-B 2014-1-11525

Arqueòleg director de la intervenció:
José Manuel Espejo Blanco

Mataró, juny 2016

ÍNDEX

1. FITXA TÈCNICA
2. INTRODUCCIÓ
3. ENTORN GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC
4. NOTÍCIES HISTÒRIQUES I ARQUEOLÒGIQUES
5. MOTIVACIONS I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ
6. METODOLOGIA
7. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS I DE LES TROBALLES
8. CONCLUSIONS
9. BIBLIOGRAFIA
10. FITXES DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES
11. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA
 - 11.1. Documentació Planimètrica
 - 11.2. Documentació fotogràfica

1. FITXA TÈCNICA

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Carrer de Tagamanent, 1-9 / Carrer de Tordera, 24-30
UBICACIÓ	Districte de Gràcia (Barcelona)
COORDENADES UTM Fus31N amb Datum ETRS89	X: 429861.8 Y: 4583628.8 Z: 50,1 m s.n.m.
CONTEXT	Zona urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Control i/o excavació
DATES D'INTERVENCIÓ	27 d'octubre-21 de novembre de 2014
PROMOTOR	BIM/SA
EQUIP TÈCNIC	Direcció: José Manuel Espejo Blanco

2. INTRODUCCIÓ

Aquesta memòria recull els resultats del control arqueològic preventiu (Codi Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona: 104/14) efectuat en les obres d'urbanització dels carrers de Tagamanent, 1-9 i Tordera, 24-30 —al Districte de Gràcia— [Figura 1], promoguda per BIM/SA i executada per l'empresa FCC. La intervenció s'ha fet sota la supervisió del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona, que també ha redactat el projecte d'intervenció arqueològica.

La direcció tècnica ha estat assumida per l'arqueòleg José Manuel Espejo Blanco, de l'empresa ATICS, S.L., Gestió i Difusió del Patrimoni Arqueològic i Històric, la qual ha facilitat tot el material necessari per a dur a terme la intervenció.

Les tasques arqueològiques, simultànies a les obres, s'iniciaren el dia 27 d'octubre i finalitzaren el 21 de novembre.

El control arqueològic tenia com a objectiu detectar i documentar possibles estructures antigues que poguessin veure's afectades per les obres, ja que el lloc on aquestes es desenvolupaven es troba inclòs en una "Zona d'Interès Arqueològic" d'un destacat valor, donat que es troba relacionat amb un sector històric important per a Barcelona.

3. ENTORN GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC

La ciutat de Barcelona es troba dins d'un terme municipal que s'estén a la costa de la mar Mediterrània en una plana d'uns 5 km. d'amplària (l'extensió total del terme és de 91,41 km²), limitada al nord-oest per la serra de Collserola (que culmina a 512 m al cim del Tibidabo, que al seu torn forma part de les serralades litorals catalanes), entre els sectors deltaics del Llobregat i el Besòs. La seva funció de capital ha estat sens dubte afavorida per la situació geogràfica d'aquesta plana, on conflueixen els dos grans eixos de comunicació que travessen en direcció nord-sud la Catalunya central (el Llobregat i l'eix dels rius Besòs-Congost-Ter) i que accedeixen a la ciutat a través del congost de Martorell el primer i del coll de Finestrelles, sota el turó de Montcada, el segon.

El Barcelonès comprèn el territori estès entre la Mediterrània i la Serralada Litoral, en el tram conegut per serra de Collserola, és a dir, entre els estrets de Martorell i de Montcada, per on els rius Llobregat i Besòs, respectivament, s'encaminen a la mar. Des del punt de vista de la morfologia, és fàcil identificar, al Barcelonès, dues grans unitats: Collserola i el Pla de Barcelona, que és a on s'ubica la ciutat de Barcelona, i per tant és la unitat morfològica que ens interessa.

El Pla de Barcelona és limitat per la Serralada de Collserola, i a migjorn, per la falla que segueix, ran de mar, des de Garraf i el turó de Montjuïc que és el punt més elevat, pels turonets dels Ollers, del Tàber, de les Fazies, de la Bota, fins el turó de Montgat, més enllà del Besòs.

La falla, originada al moment de la fractura del Massís Catalano-Balear, dibuixà el que, a grans trets, havia de ser la costa catalana. Per això, el pla inclinat del peu de Collserola és de basament paleozoic i d'estructura tabular, havent estat afectat per tots els moviments orogènics alpins. En el miocè i el pliocè, damunt del sòcol paleozoic se sedimentaren dipòsits marins, dels quals són testimonis el seguit de turons suara anomenats. El Pla, que des de Collserola va baixant suaument i d'una manera regular, en el punt de contacte entre la Ciutat Vella i l'Eixample, es produeix una ruptura de continuïtat amb la presència d'un salt o esglaó d'uns vint metres, clarament visible en la morfologia urbana. Aquest tall va ser aprofitat per la defensa, recolzant-hi les muralles, o per a l'economia, instal·lant a les Moles diversos molins aprofitant el sallent.

Així doncs, el Pla es pot dividir en tres sectors: El Pla inclinat, els turons arran de mar, i el pla de baix, que correspondria a la zona compresa entre l'esglaó i el mar. En aquest sector hi dominen materials al·luvials més fins aportats per rieres, torrents i les aigües d'escorrentiu que baixen de la serra i, també, dels corrents marins. Aquesta acció sedimentària de la plataforma presenta una sèrie de característiques que ha permès definir-la com un procés cíclic. Sembla que allà on l'efecte dels torrents no ha estat tan violent, es poden diferenciar tres nivells que es superposen quasi sempre en el mateix orde i que es repeteix cíclicament unes tres vegades, és per aquest motiu que se'l coneix com "tricycle". Aquests nivells son de baix a dalt:

- Argiles vermelles de procedència col·luvial i que seria la conseqüència d'un sòl format en condicions de clima semblant al de les regions tropicals humides, es a dir, una fase humida i una altra de seca.
- Llims groguencs d'origen eòlic, loes, i que sembla que es formarien amb un clima sec i fred.
- Finalment, trobem el torturà, aquestes crostes calcàries s'haurien format en períodes de transició entre els dos climes anteriors, és a dir, més humit que durant el loess perquè hi hagués circulació de carbonat càlcic, però més càlid que el primer nivell, per tal que s'evaporés l'aigua.

En aquest nivells anirien incidint els diferents torrents i rieres, encaixant-se i produint formacions al·luvials i col·luvials de llims i argiles poc consolidades, la qual cosa explicaria l'aparició esporàdica de llengües de còdols i graves que trenca aquest cicle.

Més específicament, la vila de Gràcia està situada al mig del Pla de Barcelona, al peu del Tibidabo. A Gràcia predominen, per la proximitat a la serralada, els materials de piedmon quaternaris més grollers, barrejats amb argiles provinents de la meteorització de les pissarres paleozoiques que formen una massa vermella de textura plàstica, ben visible en qualsevol obra pública. Pel que fa a l'altimetria, es passa dels 40 m del carrer de Còrsega als 100 m de la placa de Lesseps. I per últim, els trets geogràfics que emmarquen les pautes d'assentament de la població de Gràcia són els següents:

- La topografia, amb un Pla lleugerament inclinat que fa possible un dens poblament.

- Els torrents, molt nombrosos. Els primers pobladors hagueren d'urbanitzar tot respectant-los.
- Les vies de comunicació, on destaquen especialment l'actual carrer Gran i la Travessera, que són vies de comunicació molt antigues.
- I per últim, les antigues masies, perquè els seus terrenys de conreu van ser la base de la futura urbanització del barri.

4. NOTÍCIES HISTÒRIQUES I ARQUEOLÒGIQUES

Els orígens de la ciutat de Barcelona se situen al Mont Tàber, molt a prop del mar i dominat al sud pel promontori de Montjuïc, que facilita la defensa del seu litoral. Ben aviat, però, els límits s'anaren expandint pel pla, on només s'aixequen, cap al nord, els turons de Monterols, el Putget, la Creueta, el Carmel, la Muntanya Pelada i el turó de la Peira.

Des del punt de vista urbanístic, podem diferenciar tres zones dins la ciutat. Prop del mar i dominat al sud pel gran promontori de Montjuïc hi ha el nucli antic, que resta emmurallat fins la desaparició de les muralles, a mitjans del segle XIX. Aquest espai inclou d'una banda, un nucli central conegut com a barri gòtic que correspon, *lato sensu*, a la primitiva ciutat romana. Al seu voltant hi trobem tot un seguit de petites viles que es van formar en època medieval, dins el perímetre de les muralles aixecades al segle XIII. Aquestes viles noves són els actuals barris coneguts amb els noms de les esglésies que els centralitzen: del Pi, de Santa Anna, de Sant Pere, de Santa Maria del Mar i de la Mercè. Els darrers sectors del nucli antic de la ciutat, és a dir, la Rambla i el Raval, començaren a ser urbanitzats quan quedaren inclosos dins el tercer recinte fortificat de la ciutat que es bastí al llarg de la segona meitat del segle XIV.

En segon lloc, tenim tot un seguit de pobles que neixen entorn de la ciutat i que n'acabaran formant part a finals del segle XIX. Per últim hi trobem l'Eixample, una àmplia zona quadriculada, de carrers amples, planificada a la segona meitat del segle XIX, seguint el Pla d'Ildefons Cerdà, quan ja s'havien enderrocats les muralles que impedien el creixement urbanístic de Barcelona.

La intervenció s'ha desenvolupat en el Districte de Gràcia, concretament en els carrers Tagamanent i Tordera. Aquest és un dels deu districtes de la ciutat de Barcelona, i limita amb l'Eixample a la part baixa, Sarrià - Sant Gervasi a l'oest i Horta-Guinardó al nord (AA.VV., 1999; LAFARGA, 2000). Al seu torn, aquest districte està format per cinc barris: Vallcarca i els Penitents, El Coll, La Salut, Camp d'en Grassot i Gràcia Nova, i Vila de Gràcia. I la nostra intervenció s'ha desenvolupat dintre els límits d'aquest últim, en els carrers suara esmentats. Aquest barri fou el nucli principal de l'antiga vila independent de Gràcia (1850-1897), i el que li donava nom. El municipi estava format per aquest nucli i

per la zona agrícola i de masos del Camp d'en Grassot, mentre que Vallcarca formava part del municipi d'Horta. El barri presenta gran quantitat de carrers petits i bulliciosos amb nombroses places, i viuen uns 50.000 habitants.

Se sol fixar l'inici de la Vila de Gràcia amb l'establiment, el 17 de gener de 1626, del noviciat dels carmelites descalços al convent de Nostra Senyora de Gràcia (aquest és l'origen del topònim de la població) —anomenat popularment com “Els Josepets”—, en un extrem del que avui és la plaça de Lesseps. Els josepets, nom amb què era conegut el convent, se situaren en el camí ral que aprofitava l'antiga carretera romana que unia *Barcino* i *Castrum Octavianum* (avui Sant Cugat del Vallès). El convent passà així molt anys sol, envoltat de boscos i conreus. Poc a poc, però, a l'entorn del convent van anar sorgint-hi una sèrie de masies, la més important de les quals era Ca n'Alegre (1688), sobretot en el punt de tall amb la *Via Transversalis*, antic camí preromà que unia les poblacions del Baix Llobregat amb la part baixa del riu Besòs (l'actual Travessera de Gràcia). A començament del segle XVIII a la vila hi havia un total d'onze propietaris amb les seves respectives famílies (a començament del XIX ja n'hi ha 250). Unes dècades després l'economia, bàsicament agrària, va començar a diversificar-se; llavors van sorgir els primers artesans i menestrals. Segons sembla, el territori rep ja el nom de Gràcia al 1767.

Durant el segle XVIII, Gràcia consolidà la que seria la seva estructura social durant molts anys, entre zona rural i zona d'estiueig dels burgesos barcelonins. Això explica la gran quantitat de torres i segones residències pertanyents a famílies adinerades. A finals del segle XVIII i principis del segle XIX, la zona que avui anomenem Gràcia era poc poblada, els tres nuclis més importants eren els que havien crescut al voltant dels convents de la zona: el de Jesús (a l'inici del Carrer Gran), el dels Josepets (zona de l'actual Plaça de Lesseps), i el dels Caputxins Vells (situat on actualment hi ha el Mercat de l'Abaceria Central).

Els habitants de Gràcia tributen a l'Ajuntament de Barcelona però es queixen que no reben compensacions en diversos àmbits, i a l'empara de la Constitució espanyola de 1812, que reconeix el dret de les poblacions de més de 1000 habitants a constituir-se en municipis independents, Gràcia en formula la petició, que li fou concedida el 1821, durant el trienni progressista. Aquest primer període d'independència municipal és anul·lat el

1823 pel règim absolutista amb la caiguda del general Riego. El 1850 Gràcia té 13.548 habitants i la reina Isabel II li concedeix un nou període d'independència municipal. Més tard, el 1859, Barcelona havia començat a enderrocar les muralles i assumí el projecte d'eixample d'Ildefons Cerdà. La independència municipal de Gràcia queda sentenciada, doncs Barcelona necessitava ordenar el seu nou territori i la independència dels diversos pobles del pla li era un destorb. El 1882 Barcelona arriba als 100.000 habitants i la llei municipal permetia que les poblacions que arribessin a aquesta xifra poguessin ampliar el seu terme municipal en 6 km. Així doncs, el 21 d'abril de 1897 Gràcia, juntament amb Sant Martí de Provençals, Sants, Horta, Sant Gervasi de Cassoles i les Corts, queda agregada a Barcelona. Tenia llavors 61.935 habitants. A partir d'aquest moment Gràcia passa a ser un barri més de Barcelona.

REFUGI ANTIAERI NÚM. 0230¹

Durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) a la ciutat de Barcelona es van construir gran quantitat de refugis antiaeris utilitzats per la població civil per tal de protegir-se dels bombardejos feixistes.

Des del primer atac —naval en aquest cas— sobre el nucli urbà la nit del 13 de febrer de 1937, fins a la caiguda de la ciutat el 26 de gener de 1939, la ciutat va patir un total de 194 bombardejos, la majoria aeris, que provocaren gran nombre de víctimes i ferits. Els atacs indiscriminats sobre la població civil provocaren, al marge de les víctimes, un gran impacte psicològic.

La Generalitat va organitzar la Junta de Defensa Passiva que s'havia d'encarregar de la construcció de refugis antiaeris. Per a la construcció d'aquests refugis es redactava un projecte inicial i era una brigada d'obres de la pròpia Generalitat i de l'ajuntament qui s'encarregava de la seva construcció. A mesura que anava avançant la guerra, foren els mateixos ciutadans els que en feien l'execució seguint els models establerts per la Generalitat, configurant un autèntic moviment social sense precedents. A Barcelona se'n construïren al voltant de 1400.

Els refugis antiaeris són espais soterrats, amb un o més accessos en la via pública i diversos espais en el seu interior. Aquells planificats per l'Ajuntament eren dissenyats com

¹ Carta Arqueològica de Barcelona: <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1841>

a medis de defensa passiva amb la vocació d'ésser reaprofitats com a trams de clavegueram, banys públics, magatzems, sales de lectura i altres usos. La majoria de refugis veïnals tenien un caràcter provisional i efímer. La seva construcció es deuria al treball abnegat de civils no militaritzats, vells i, sobretot, dones i nens. Varen començar als barris amb una gran tradició associativa i sense comprometre els ciments dels edificis, com per exemple a les places públiques.

De la majoria de refugis es coneix la ubicació aproximada, i una part del recorregut, però és difícil tenir coneixement dels accessos, ja que alguns projectes no es van realitzar en la seva totalitat.

Per la informació recollida a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona i, en concret per a aquest cas, procedent d'un llistat del 16 de juliol de 1938 elaborat per la mateixa Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, en el traçat de l'obra projectada s'hi podria localitzar un refugi.

Es coneix l'existència d'aquest refugi pel llistat de refugis antiaeris del 16 de juliol de 1938 publicat a l'Atlas dels Refugis de la Guerra Civil espanyola a Barcelona publicat per l'Ajuntament de Barcelona i CLABSA. Tot i que no és té la total garantia de la seva existència, ja que el llistat de 1938 sembla ser una relació de llocs on es va demanar permís per construir refugis sense especificar en quin punt del procés es trobava cadascun d'ells. En no tenir més documentació de l'estructura defensiva, ja sigui de l'època o fruit d'intervencions de documentació posterior, no es pot aportar més informació. L'obra projectada podria afectar el següent: Refugi antiaeri 0230. Carrer de Tordera.

No es coneixen altres jaciments arqueològics a la zona, només altres refugis antiaeris a l'entorn dels carrers intervinguts. Per citar als més propers, mencionem els següents:

(Refugi nº 0008-Carrer Puigmartí, 16-20): <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1642>

(Refugi nº 0048-Carrer Igualada, 16): <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1686>

(Refugi nº 0121-Carrer Llibertat): <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1755>

(Refugi nº 0350-Carrer Llibertat): <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1939>

5. MOTIVACIONS I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ

Les motivacions per les quals s'ha fet necessari un seguiment arqueològic es deu al fet que les obres es desenvolupen en un espai inclòs en una "Zona d'Interès Arqueològic" d'un eminent valor històric. En el cas concret que ens ocupa, podem dir que el lloc intervingut té interès històric i arqueològic ja que:

- Es troba a l'ager de la ciutat romana de Bàrcino.
- Està fora del recinte emmurallat construït en època medieval.
- Ja en època contemporània, i arran dels atacs aeris a la població durant la guerra civil (1936-1939), la Generalitat va organitzar la Junta de Defensa Passiva que s'havia d'encarregar de la construcció de refugis antiaeris. Per a la construcció d'aquests refugis es redactava un projecte inicial i era una brigada d'obres de la pròpia Generalitat i de l'ajuntament qui s'encarregava de la seva construcció. A mesura que anava avançant la guerra, foren els mateixos ciutadans els que en feien l'execució seguint els models establerts per la Generalitat. A Barcelona se'n construïren al voltant de 1400. De la majoria de refugis es coneix la ubicació aproximada, i una part del recorregut, però és difícil tenir coneixement dels accessos, ja que alguns projectes no es van realitzar en la seva totalitat. Per la informació recollida a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona i, en concret per a aquest cas, procedent d'un llistat del 16 de juliol de 1938 elaborat per la mateixa Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, en el traçat de l'obra projectada s'hi podria localitzar el refugi núm. 0230, al Carrer de Tordera.

Els objectius immediats es centren doncs en documentar les possibles restes arqueològiques que puguin aparèixer durant la realització de les obres que ha de realitzar l'empresa FCC en la urbanització dels carrers de Tagamanent, 1-9 i Tordera, 24-30, amb una afectació directa al subsòl.

6. METODOLOGIA

Per a aconseguir els objectius marcats és necessari adoptar una metodologia sistemàtica i que se'ls adeqüi. En relació amb la metodologia de registre, la seqüència estratigràfica s'estableix amb el propòsit d'entendre la formació, delimitació, estructuració i ordre de deposició dels diferents estrats. De la mateixa manera, ajuda a interpretar els diversos processos sedimentaris i postdeposicionals que s'han anat produint al llarg del temps a la zona afectada. Sota aquestes premisses, s'ha establert un registre detallat dels diferents estrats que configuren la zona intervinguda utilitzant per a fer-ho el sistema d'Unitats Estratigràfiques (UE), que es pot seguir a E.C. HARRIS (1990) i A. CARANDINI (1997), sistema acceptat àmpliament i secundat a Catalunya des de fa tres dècades (TRÓCOLI, SOSPEDRA, 1992). Aquest mètode permet analitzar de forma individualitzada cadascuna de les incidències que afecten la seqüència estratigràfica. La caracterització de les diferents unitats estratigràfiques es detalla en una fitxa. Aquí s'hi registren tots els paràmetres que permeten la seva correcta identificació i descripció, així com també la seva relació física respecte a la resta de les unitats estratigràfiques del jaciment.

La identificació d'una UE s'estableix mantenint l'ordre estricte d'aparició durant el procés d'excavació i es duu a terme generalment utilitzant una clau de dos, tres o quatre dígits, començant tota la seqüència numèrica per el número 10, 100 o 1000, en funció de la magnitud de la intervenció a realitzar. Aquesta forma de procedir s'utilitza amb la finalitat d'evitar qualsevol alteració de la seqüència numèrica o algun tipus d'interferència en cas que, durant el procés, sorgeixi una estratigrafia complexa que obligui a acumular unitats estratigràfiques. En aquest cas s'ha decidit donar un número de només dos dígits a les Unitats Estratigràfiques degut a l'escassa complicació que el desenvolupament dels treballs evidenciava.

Quant al mètode d'intervenció immediata respecte als treballs que s'estaven realitzant, hem seguit el del control visual directe. La tasca d'excavació de les rases esmentades s'ha dut a terme amb el martell de la màquina mixta per a aixecar l'asfalt del carrer i la seva preparació de ciment; i, en segon lloc, l'ús de la pala de la mateixa màquina per a practicar el buidatge de les rases o cales fins a trobar la profunditat desitjada, actuant a mà quan les circumstàncies ho requerien. L'arqueòleg director estigué present durant tot el període d'obertura de les rases, observant el sediment extret amb la finalitat de

recuperar les restes de ceràmica, ós, metall, o de qualsevol altra naturalesa, que poguessin sortir.

La documentació de la intervenció es completa amb les fitxes de les unitats estratigràfiques, i un registre gràfic que inclou documentació planimètrica i una selecció fotogràfica de les evidències més representatives del desenvolupament dels treballs.

7. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS I DE LES TROBALLES

Els treballs arqueològics consisteixen en fer el seguiment dels rebaixos de terres que puguin tenir afectacions sobre possibles estructures arqueològiques en les obres d'urbanització del carrer de Tagamanent, 1-9, i del carrer de Tordera, 24-30, al districte de Gràcia [Figura 1]. Aquests treballs es basen en l'obertura de rases de serveis i l'excavació de nous embornals que es connectaran al col·lector existent [Figura 2].

L'actuació arqueològica se centrà, per una banda, en el control visual de la realització de la rasa per part de l'empresa adjudicatària i, per altra banda, en l'excavació manual per part de la direcció tècnica quan les característiques del sediment extret així ho exigien.

CARRER DE TAGAMANENT

En primer lloc es va obrir una rasa d'extrem a extrem del carrer Tagamanent (entre el núm. 1-9) pel soterrament de línies elèctriques aèries d'enllumenat públic [Fotografies 1-5]. Es va fer en l'asfalt, a l'espai entre la vorera i la paret lateral del col·lector de clavegueram que passa pel centre del carrer [Fotografia 6]. La rasa tenia una amplada de 50 cm i una profunditat de 70 cm. Presentava la següent estratigrafia: UE 10, l'asfalt i la capa de formigó que li servia de sustentació, amb 20 cm de potència total; UE 11, estrat de terra argilosorrenca (50 cm de potència), molt compactada, de color vermellós, tenia algunes restes de material constructiu i petites pedres [Fotografia 7]. Amb tota seguretat es tracta del material de rebliment de la rasa oberta per fer el col·lector existent al carrer. Es van trobar diferents serveis d'electricitat, aigua i gas. Resultats, per tant, negatius.

Al mateix carrer, a l'extrem NO, davant la finca número 2, es va obrir una cala per a un nou embornal (Embornal 1) que aniria connectat amb el col·lector existent, amb unes dimensions d'1,2 x 1,2 x 2 m, també sobre l'asfalt del carrer [Fotografies 8-10]. Presentava la mateixa estratigrafia que la rasa, doncs també en aquest cas ens trobàvem dins el rebliment de la rasa del col·lector. No obstant això, al no tenir la continuïtat física entre ambdues li hem atorgat una numeració diferent: UE 20 l'asfalt i sustentació i UE 21 al rebliment.

CARRER DE TORDERA [Fotografia 11]

En aquest carrer també passa un altre ramal del col·lector de clavegueram pel centre de la via. Aquí s'han obert dos embornals nous:

Embortal 2: Es va excavar davant del núm. 19B del carrer, a l'asfalt, amb unes dimensions d'1,2 x 0,8 x 2 m [Fotografies 12 i 13]. Presentava la següent estratigrafia [Fotografia 14]: UE 30, asfalt i formigó, amb 40 cm de gruix; UE 31, estrat de terra argilosorrenca, compacte, de color marró clar, de 60 cm de potència. Es tracta del rebliment de una rasa oberta per encabir una canonada d'aigua antiga fora de servei; per sota apareixia un estrat argilós, de color vermell fosc, amb nòduls de calç, que podria ser geològic (UE 32). En qualsevol cas, era molt net —sense cap element intrusiu d'origen antròpic—, i molt compacte. Es va rebaixar fins al requeriment de l'obra, un metre de potència sense arribar al seu final.

Embortal 3: Obert davant de la plaça del Raspall, en el seu extrem NE [Fotografies 15 i 16]. Mateixes dimensions que l'anterior i mateixa estratigrafia (característiques i potència), doncs també aquí es va documentar la mateixa canonada que s'estenia longitudinalment al llarg del carrer [Fotografia 17]. Malgrat haver-hi coincidència amb l'estratigrafia, també li hem atorgat números de UE diferents, per les mateixes raons que en el cas precedent. En aquest cas: UE 40, pavimentació del carrer; UE 41, rebliment de rasa de la canonada d'aigua; i UE 42, estrat probablement geològic.

S'han realitzat altres rases en ambdós carrers que les creuen transversalment, però ho fan per damunt dels col·lectors existents pel que no podia haver-hi afectació a estructures antigues de cap tipus.

Els resultats han estat negatius en tots els casos.

8. CONCLUSIONS

Aquesta intervenció, realitzada als carrers de Tagamanent i Tordera, al barri de la vila de Gràcia, estava motivada per les obres d'urbanització dels carrers esmentats que tenia previst efectuar l'empresa FCC. El seguiment arqueològic tenia com a fita destacada descobrir i documentar les possibles restes conservades d'un refugi antiaeri de la Guerra Civil, segons consta en el llistat del 16 de juliol de 1938 elaborat per la Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, on s'especifica que en el traçat de l'obra projectada s'hi podria localitzar el refugi núm. 0230, al Carrer de Tordera.

Com ha quedat palès a l'apartat anterior, els resultats han estat negatius, a causa de diversos factors. En primer lloc per l'escassa afectació del subsòl degut a la cota requerida per l'obra i en segon lloc, per la presència d'un col·lector de clavegueram previ que s'estenia longitudinalment pel centre d'ambdós carrers, la qual cosa limitava considerablement la presència d'estructures anteriors a la col·locació dels mateixos.

9. BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1999): *Els Barris de Barcelona. Vol III: Gràcia, Horta-Guinardó, Nou Barris*. Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

CARANDINI, A. (1997): *Historias en la Tierra. Manual de excavación arqueológica*. Ed. Crítica, Barcelona.

HARRIS, E. C. (1990): *Principios de estratigrafía arqueológica*, Ed. Crítica, Barcelona.

LAFARGA I ORIOL, Joan (2000): "Itinerari geogràfic per l'antiga vila de Gràcia", dins *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Núm. 49 (Vol. XV), Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

TRÓCOLI, Isabel G.; SOSPEDRA, Rafel (Eds.) (1992): *Harris Matrix. Sistemes de registre en Arqueologia (2 vols.)*, Pagès Editors, Lleida.

NETGRAFIA

CARTA ARQUEOLÒGICA DE BARCELONA:

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/1841>

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/1642>

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/1686>

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/1755>

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/1939>

10. FITXES DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 10	
Sector: Tagamanent (Rasa)		104/14:	Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ :	Pavimentació del carrer.			
DESCRIPCIÓ :	Asfalt i formigó de sustentació, amb uns 20 cm de potència.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a	20	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a	11	Es cobert per	
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 11	
Sector: Tagamanent		Expedient DGPC:	Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ :	Material de rebliment de la rasa oberta per fer el col·lector existent al carrer.			
DESCRIPCIÓ :	Estrat de terra argilosorrenca, de 50 cm de potència, molt compactada, de color vermellós, tenia algunes restes de material constructiu i petites pedres.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a	21	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a		Es cobert per	10
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 20	
Sector: Tagamanent (Embortal 1)		Codi: 104/14		Cronologia: Segle XX
DEFINICIÓ:	Pavimentació del carrer.			
DESCRIPCIÓ:	Asfalt i formigó de sustentació, amb uns 20 cm de potència.			
MATERIAL DIRECTOR:				
SEQUÈNCIA FÍSICA:	Igual a	10	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a	21	Es cobert per	
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 21	
Sector: Tagamanent (Embortal 1)		Codi: 104/14		Cronologia: Segle XX
DEFINICIÓ :	Material de rebliment de la rasa oberta per fer el col·lector existent al carrer.			
DESCRIPCIÓ :	Estrat de terra argilosorrenca, de 50 cm de potència, molt compactada, de color vermellós, tenia algunes restes de material constructiu i petites pedres.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a	11	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a		Es cobert per	20
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 30		
Sector: Tordera (Embornal 2)		Codi: 104/14		Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ :	Pavimentació del carrer.				
DESCRIPCIÓ :	Asfalt i formigó de sustentació, amb uns 40 cm de potència.				
MATERIAL DIRECTOR :					
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a	10, 20, 40		Equivalent a	
	Rebleix a			Es reblert per	
	Cobreix a	31		Es cobert per	
	Talla a			Tallat per	
	Es recolza a			Se li recolza	
	S'entrega a			Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 31		
Sector: Tordera (Embornal 2)		Codi: 104/14		Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ:	Rebliment de una rasa oberta per encabir una canonada d'aigua antiga fora de servei.				
DESCRIPCIÓ:	Estrat de terra argilosorrenca, compacte, de color marró clar, de 60 cm de potència.				
MATERIAL DIRECTOR:					
SEQÜÈNCIA FÍSICA:	Igual a	41		Equivalent a	
	Rebleix a			Es reblert per	
	Cobreix a	32		Es cobert per	30
	Talla a			Tallat per	
	Es recolza a			Se li recolza	
	S'entrega a			Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 32	
Sector: Tordera (Embornal 2)		Codi: 104/14		Cronologia:
DEFINICIÓ :	Estrat geològic.			
DESCRIPCIÓ :	Estrat argilós, de color vermell fosc, amb nòduls de calç, segurament geològic. Molt net —sense cap element intrusiu d'origen antròpic—, i molt compacte.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a	42	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a		Es cobert per	31
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 40	
Sector: Tordera (Embornal 3)		Codi: 104/14		Cronologia: Segle XX
DEFINICIÓ :	Pavimentació del carrer.			
DESCRIPCIÓ :	Asfalt i formigó de sustentació, amb uns 40 cm de potència.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a	10, 20, 30	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a	41	Es cobert per	
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 41	
Sector: Tordera (Embornal 3)		Codi: 104/14	Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ:	Rebliment de una rasa oberta per encabir una canonada d'aigua antiga fora de servei.			
DESCRIPCIÓ:	Estrat de terra argilosorrenca, compacte, de color marró clar, de 60 cm de potència.			
MATERIAL DIRECTOR:				
SEQUÈNCIA FÍSICA:	Igual a	31	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a	42	Es cobert per	40
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

INTERVENCIÓ: Tagamanent,1-9 / Tordera, 24-30.			UE : 42	
Sector: Tordera (Embornal 3)		Codi: 104/14	Cronologia:	
DEFINICIÓ :	Estrat geològic.			
DESCRIPCIÓ :	Estrat argilós, de color vermell fosc, amb nòduls de calç, segurament geològic. Molt net —sense cap element intrusiu d'origen antròpic—, i molt compacte.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a	32	Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a		Es cobert per	41
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

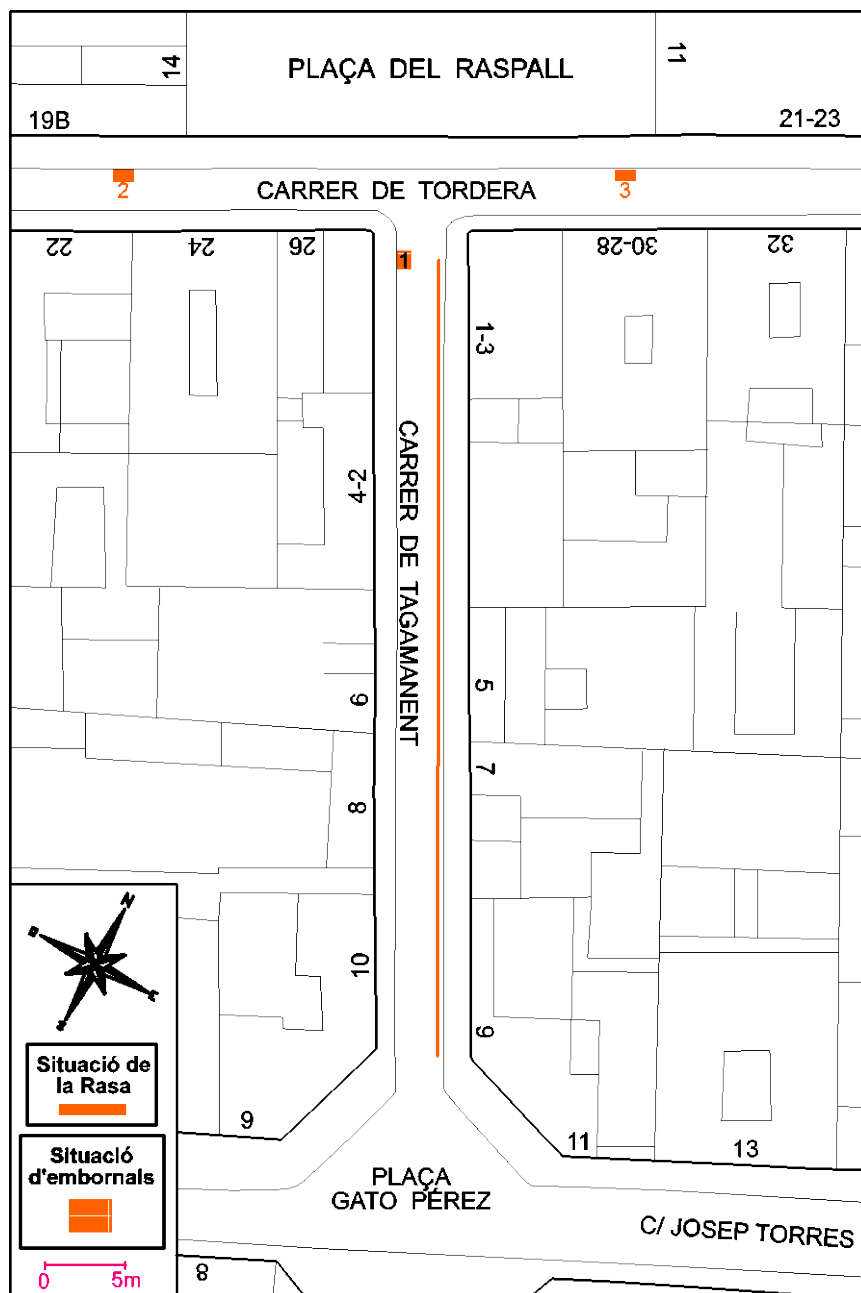

Figura 2: Plànol de situació de la rasa i els 3 embornals nous en els carrers de Tagamanent i Tordera.

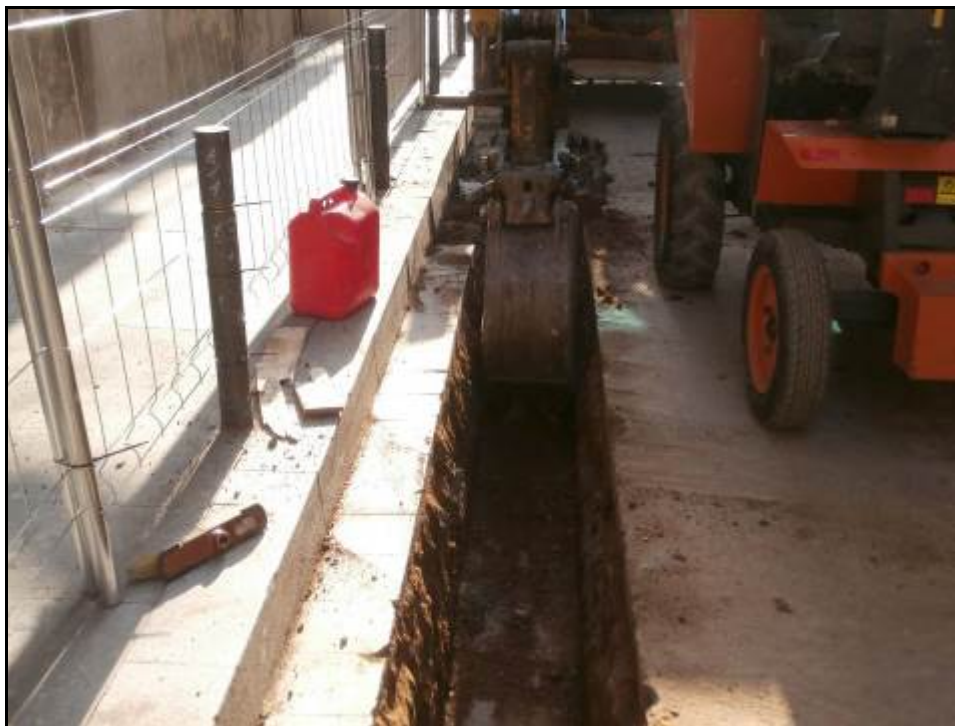
11.2. Documentació fotogràfica

Fotografia 1: Vista general del carrer de Tagamanent, amb la màquina trencant la pavimentació per obrir la rasa d'enllumenat.

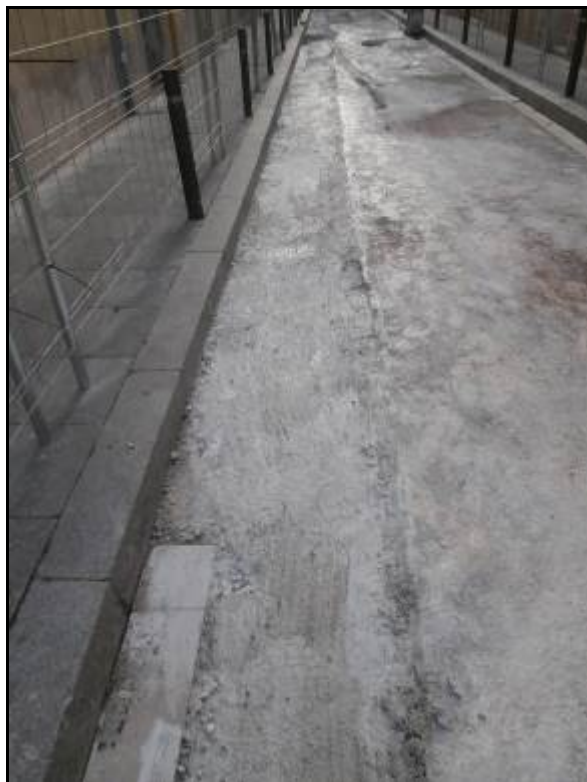
Fotografia 2: Trencament del paviment al carrer de Tagamanent.

Fotografia 3: Buidament de la rasa amb màquina al carrer de Tagamanent.

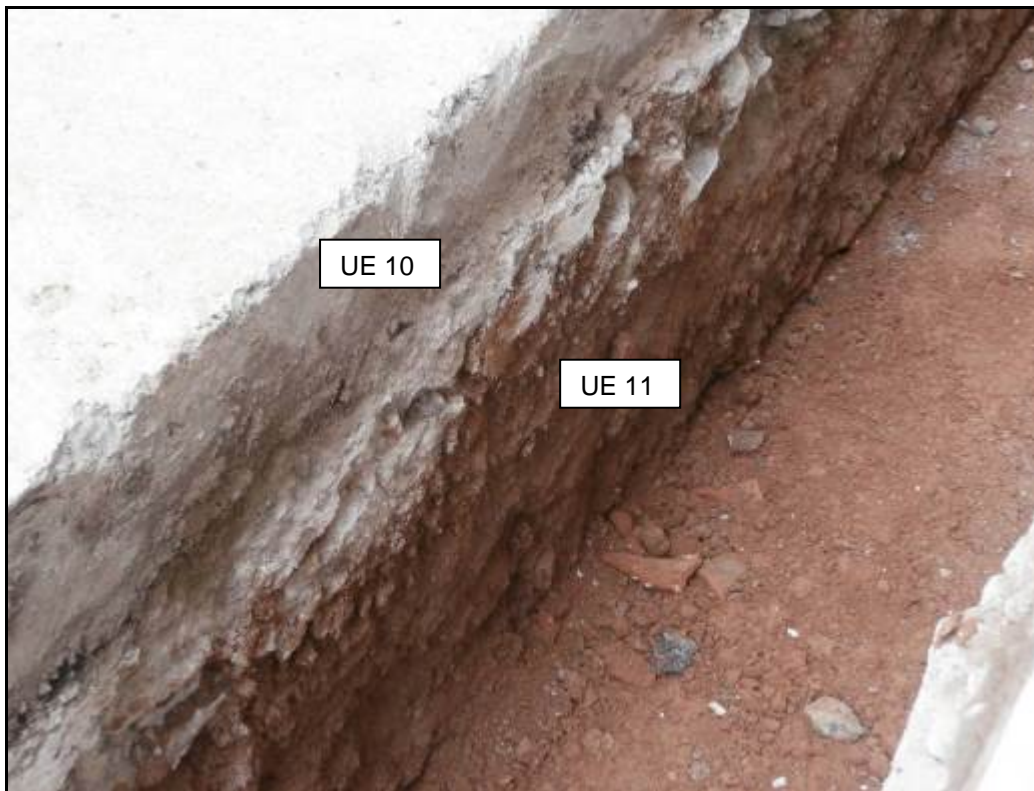
Fotografia 4: Col·locació dels tubs a la rasa del carrer de Tagamanent.

Fotografia 5: Rasa del carrer de Tagamanent una vegada tapada amb morter.

Fotografia 6: A la dreta, paret lateral del col·lector que passa pel centre del carrer Tagamanent.

Fotografia 7: Estratigrafia de la rasa del carrer de Tagamanent.

Fotografia 8: Trencament d'asfalt a l'embornal 1, davant el nº 2 carrer de Tagamanent.

Fotografia 9: Buidament de la cala de l'embornal 1, al carrer de Tagamanent.

Fotografia 10: Cala de l'embornal 1 finalitzada.

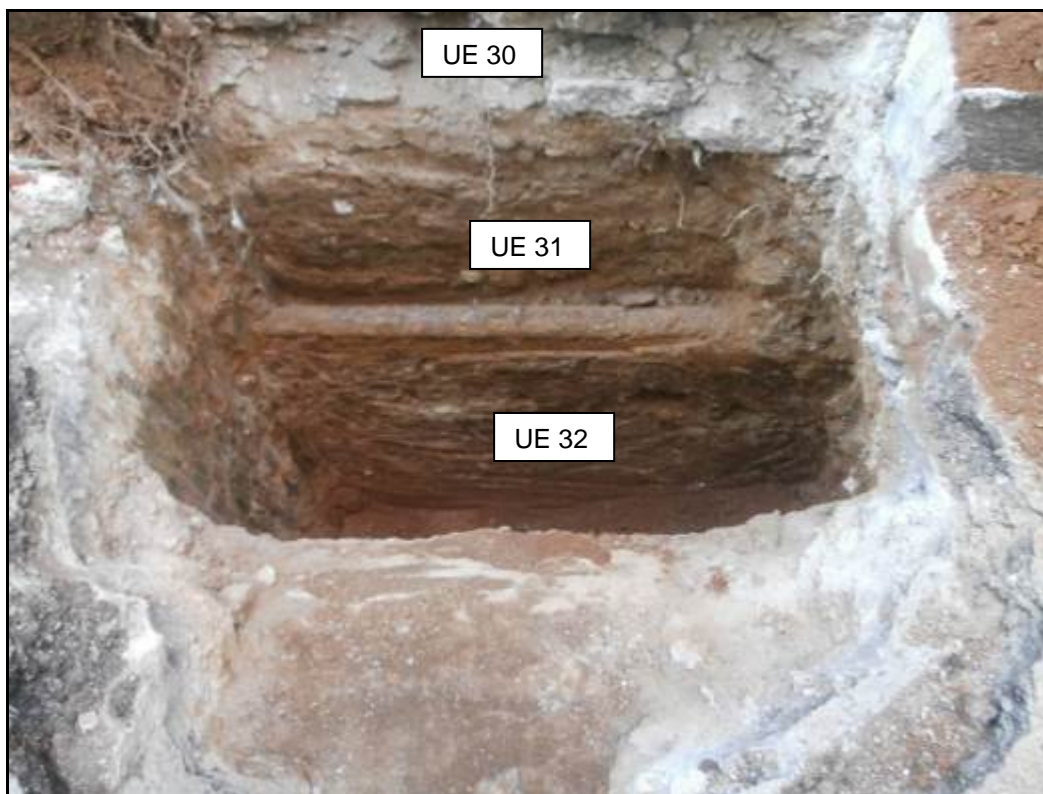
Fotografia 11: Vista general del carrer de Tordera, amb la plaça del Raspall a la dreta.

Fotografia 12: Inici de l'obertura de l'embornal 2, davant el nº 19B del carrer Tordera.

Fotografia 13: Buidament amb màquina de la cala de l'embornal 2, al carrer de Tordera.

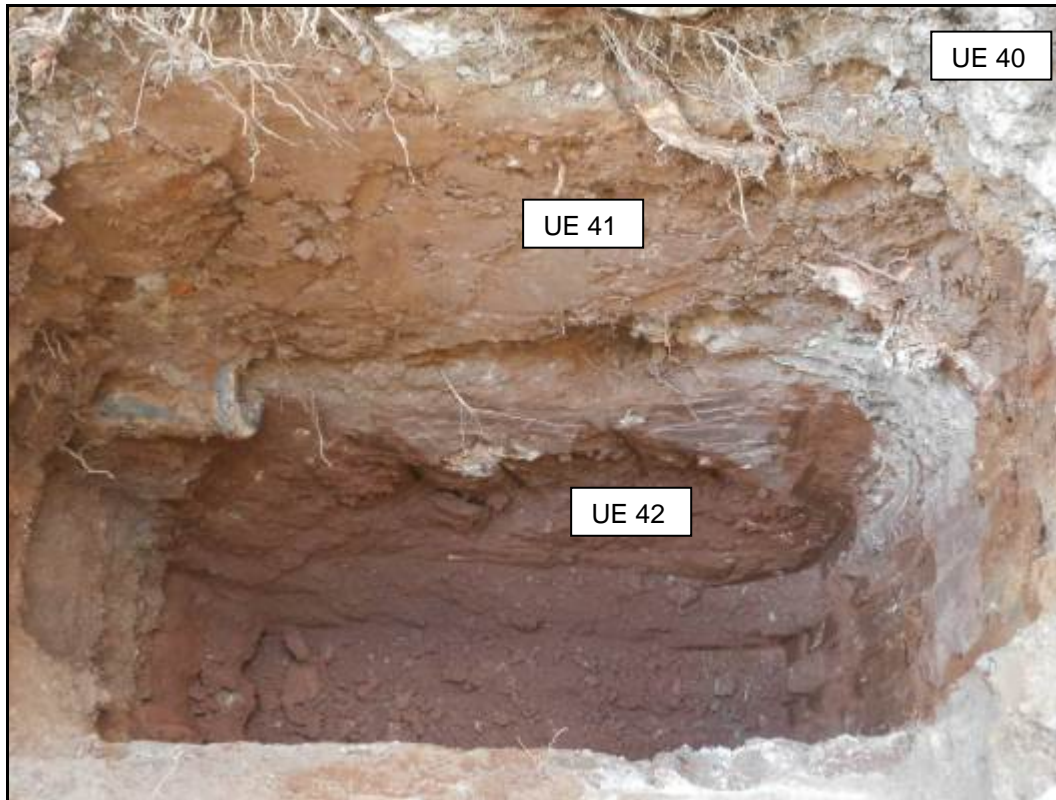
Fotografia 14: Estratigrafia de la cala de l'embornal 2, al carrer de Tordera.

Fotografia 15: Inici cala de l'embornal 3, al carrer de Tordera.

Fotografia 16: Buidament amb màquina de la cala de l'embornal 3, al carrer de Tordera.

Fotografia 17: Estratigrafia de la cala de l'embornal 2, al carrer de Tordera.